

TECHNINIO MĄSTYMO TRANSFORMACIJA IR VERSLUMO UGDYMO PRIELAIDOS PEREINANT Į RINKOS EKONOMIKĄ

RIMANTAS LAUŽACKAS, ZIGMAS LYDEKA

ĮVADAS

Esminis XX amžiaus pabaigos ūkio sistemos transformacinių pokyčių ypatumas yra tas, kad vietoj komandinės ūkio sistemos suformuotų mąstymo ir veikimo būdų formuojasi nauji. Vietoj komandinėje ekonomikoje vyravusio politinio-ideologinio ir techninio mąstymo bei jam adekvataus veikimo rinkos ūkyje prioritetą įgauna ekonominis mąstymas ir verslininkiškas veikimas. Ankstesnėje sistemoje ūkiniu aktyvumu išsiskyrusius politinius-ideologinius bei techninius darbuotojus rinkos ūkyje keičia verslininkai. Taigi transformacijos laikotarpiu daugelis techninio mąstymo žmonių natūralios atrankos būdu tampa „verslininkais“, kiti užima nežinojimo ir laukimo poziciją. Rinkos ekonomika reikalauja iš jų specialių žinių, įgūdžių, ryžto, drąsos, noro būti turtingiems ir bene svarbiausio – kūrybiškumo ir išradingumo. Nors, viena vertus, verslininkų atsiradimas Lietuvoje yra savaiminis, nevaldomas, antra vertus, jis gali ir turi būti kreipiamas bei skatinamas. Tam turi padėti efektyvi edukacinė, pirminį profesinės kvalifikacijos įgijimą bei jos nuolatinį tobulinimą apimanti sistema. Jos tikslas – rinkos ekonomikos principus atitinkantis žmonių mąstymas ir veikimas.

Mąstymo kaitos problema yra viena sunkiausiai įgyvendinamų pereinamuoju laikotarpiu iš komandinio ūkio į rinkos ekonomiką transformacinių pokyčių. Šalių noras atlikti greitą ūkio reformą ir integruotis į pasaulio ūkinę bendriją dažniausiai atsiremia į praeities ugdymo padarinius – žmonėms sunku pakeisti per ilgą laiką suformuotas nuostatas, mąstymo ir veikimo stereotipus. Dar sunkiau greitai įgyti ir praktiškai taikyti rinkos ekonomikai svarbius įgūdžius ir asmenines bei dalykines savybes.

Ypač aštriai ši problema palietė techninių profesijų (inžinerijos) darbuotojus. Viena vertus, Lietuvos aukštosios mokyklos rengė siauro profilio inžinierius, gebančius atlikti tik konkrečias inžinerines funkcijas. Antra vertus, inžinerijos darbuotojus labiausiai palietė struktūriniai ekonomikos pokyčiai – stambių pramonės įmonių bankrotas, mašinų gamybos ir kitų pramonės šakų siaurėjimas ir restruktūrizacija. Daugeliui inžinierių iškilo būtinybė keisti veiklos kryptį ir įgyti jai adekvačią kvalifikaciją. Veikla konkurencinėje aplinkoje padiktavo *verslumo*, kaip sudėtingo, žiniomis, igūdžiais ir asmeninėmis savybėmis pagrįsto kvalifikacinio derinio, įgijimo svarbą.

Straipsnyje nagrinėjamos dvi techninio mąstymo transformacijos ir verslumo ugdymo prielaidos pereinant į rinkos ekonomiką:

1) techninio profilio žmonių gebėjimas adaptuotis prie besikeičiančių ūkininkavimo sąlygų, savarankiškai išsiugdyti verslumo potencialą ir jį įgyvendinti praktine veikla. Tai natūrali prielaida;

2) techninės srities darbuotojų profesinės kvalifikacijos tobulinimas adekvačiomis švietimo sistemos pastangomis – tai išoriškai organizuota ir vyriausybės finansiškai remiama prielaida.

TECHNINIO IR EKONOMINIO MĄSTYMO YPATUMAI

Bendriausia prasme mąstymas – individo pažintinės veiklos procesas, sistemingai ir netiesiogiai atspindint tikrovę. Mąstymas yra žmogaus sąvimonės dalis ir ypatingas objektas, į kurio struktūrą įeina savęs, kaip mąstymo subjekto, samprata, savo ir aplinkinių minčių, taip pat veiksmų skyrimas, neišspręstos problemos suvokimas ir noras ją įveikti. Mąstymas tiriamas ir kaip žmonių veiklos tarpasmeninių santykių struktūros elementas. Šiuo požiūriu mąstymas – tai kito žmogaus minčių ir reakcijos interpretavimas, savo veiksmų (akcijų) sutvarkymas, veiklos rezultatų traktavimas.

Mąstymo, kaip pažintinės veiklos, tipai skiriami pagal apibendrinimo lygį ir naudojamas priemonės. Konkrečiai profesinei veiklai reikia kurios

nors vienos labiau išlavėjusios ir reliatyviai pastovios individo mąstysenos. Tai nereiškia, kad kiti mąstymo tipai konkrečios profesijos žmonėms yra nereikalingi, jų jie neturi ir negali išsiugdyti. Tvirtinimas, kad skirtingų profesijų žmonės paprastai skiriasi vienu kuriuo nors vyraujančiu mąstymo tipu, yra sąlygiškas. Tam pačiam uždaviniui (tiek techniniam ar ekonominiam) išspręsti dažniausiai pririekia įvairių mąstymo tipų: veiksminio, vaizdinio ir sąvokinio; teorinio ir praktinio; loginio analitinio ir intuityvaus; realistinio ir autistinio. Individo mąstymo tipas priklauso nuo jo nervų sistemos, psichinių ir fiziologinių ypatybių, įgytų žinių ir pagrindinio užsiėmimo.

Psichologai teigia, jog techninių profesijų žmonėms būdingas labiau veiksminis mąstymas, kada daiktų ar reiškinių santykiai ir savybės pažįstami atliekant su jais praktinius, fizinius veiksmus [5]. Konkretūs techniniai uždaviniai dažniausiai kyla ir sprendžiami praktiškai. Todėl dažnai tvirtinama, kad šių profesijų žmonėms būdingas praktinis mąstymas, kai kada supriešinant jį su teoriniu mąstymu. Tuo tarpu ekonominėms profesijoms būdingesnis sąvokinis mąstymas, kada reiškinių ryšys atrandamas susiejant ir pertvarkant turimas ar naujai pažintas sąvokas. Antra vertus, konkretus ekonominis uždavinys gali kilti ir būti sprendžiamas ir praktiškai, ir teoriškai. Gali būti, kad techninių ir ekonominių profesijų žmonės labiausiai panašūs vaizdiniu mąstymu, kai daiktų ar reiškinių ryšiai surandami pertvarkant mintyse turimus vaizdinius. Šiuo atveju jie privalo išivaizduoti visas galimas alternatyvas, jas sugretinti ir atrinkti optimalią. Tokio sprendimo rezultatas gali būti naujas vaizdiny arba nauja mintis.

Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas ekonominiam mąstymui ir jo ypatumams. Ekonominio mąstymo sąvoka apima ne parengtų teorinių ar praktinių išvadų rinkinį, o požiūrį į ūkinių reiškinių pažinimą. Vertėtų prisiminti Džono M. Keino (John M. Keynes) teiginius apie tai, jog ekonomika nėra parengtų rekomendacijų, tiesiogiai naudojamų ūkinėje politikoje, rinkinys. Greičiau ji yra metodas, minčių aparatas, mąstysena (mąstymo technika), kurių dėka darome teisingas išvadas [8]. Ekonomiškai mąstyti, reiškia apgalvoti, kas mes esame, koks

mūsų vaidmuo rinkoje, kokius ūkinius veiksmus darome, kaip tai darome ir kodėl, kokie tų veiksmų padariniai ir kaip juos pateisiname. Kitaip tariant, ekonominiu mąstymu pasižymintis žmogus fiksuoja galimybes, o ne vien įvykusius faktus. Ekonominis mąstymas padeda organizuoti konkrečius praktinius ar politinius veiksmus, suprantant jų pakraipą, tikslą ir nuoseklumą. Jis suteikia mūsų kasdieniams veiksams tvarką ir organizaciją [6].

Rinkos ekonomikos sąlygomis skiriami tokie ekonominio mąstymo ypatumai [7]:

- gebėjimas stebėti, analizuoti ir apibendrinti įvairius ūkinius reiškinius, vartojant tokias sąvokas, kaip antai: paklausa, pasiūla, alternatyvus pasirinkimas, ribinė nauda, ribiniai kaštai ir t. t., numatyti galimas tolesnio jų vyksmo tendencijas, pasirinkti savo (prireikus ir aplinkinių verslo dalyvių) veiksmų programą, apibrėžti jų padarinius;
- teisingai suprasti ir taikyti ekonominių reiškinių modeliavimo prielaidas, kuriomis žmogus vadovaujasi ūkinėje veikloje. Ekonominiai sprendimai dažniausiai grindžiami racionalumo prielaida: rinkos dalyviai atlieka tuos veiksmus, kurie, jų nuomone, suteikia didžiausią naudą mažiausiais kaštais. Žinoma, tai nereiškia, kad žmonės yra egoistai ar materialistai. Viskas priklauso nuo savo interesų ir naudos sampratos. Vadovaudamiesi asmeniniais interesais, žmonės sukuria pasirinkimo galimybes kitiems;
- sutelkti dėmesį į ūkio gyvenime reikšmingus pasirinkimus. Socialinius reiškinius ekonomikoje stengiamasi paaiškinti darant prielaidą, kad įvykių turinį sudaro žmonių padarytų pasirinkimų veiksmų visuma (atkreipiamas dėmesys ir į pasirinkimų individualumą);
- būtinumas visus ekonomikos dalyvių tarpusavio ryšius traktuoti kaip rinkos procesus. Žinoma, nevertėtų manyti, kad rinkos mechanizmas veikia geriau nei kiti alternatyvūs mechanizmai (ypač vyriausybinis). Kitus alternatyvius ekonomikos organizavimo mechanizmus lengviau suprasti, laikant juos rinkos procesų rezultatu, pvz., vyriausybinis sprendimas laikant rinkos sprendimais;

- laikymasis nuostatos, kad rinkos ekonomikos dalyviai pasirenka vadovaudamiesi bendromis „žaidimo taisyklėmis“. Nepriklausomai nuo to, kas yra „žaidimas“ – verslininkystė, šeima, mokykla, futbolas ir t. t., jo neįmanoma tinkamai sužaisti, nežinant bendrų taisyklių ar jų nesilaikant. Visų ekonomikos dalyvių ryšiai lemiami ir tvarkomi pagal visuotinai pripažintas taisykles. Tokiu atveju konkretūs ekonomikos dalyvio veiksmai neturėtų prieštarauti daugumos interesams, nes taisyklės nustato dalyvių veiksmų atlikimo eigą ir sąlygas. Rinkos ekonomikos tvarka (kartais teigiama – spontaniška, stichiška) atsirado ne dėl konkrečių asmenų apgalvotų veiksmų ar planų, o kaip neorganizuotų individualių sprendimų rezultatas;

- rinkos ekonomikos neapibrėžtumo, netikrumo, pavojų, kuriuos lemia tiek pačios rinkos funkcionavimas, tiek ir ne rinkos veiksniai, supratimas. Visa tai sąlygoja rinkos dalyvių priimamų sprendimų rizikingumą. Jų pastangos gali būti sėkmingos tik būnant aktyviems ir kūrybiškiems, sugėbant išnaudoti visas rinkos teikiamas galimybes ir kuriant naujas galimybes, tuo tikslu diegiant organizacines ir technines naujoves, pasinaudojant verslumo potencialu.

Taigi būtina suprasti, kad rinkos ekonomikos dalyvių sėkmė priklauso nuo išskirtinių jų savybių, kurios vadinamos verslumu [4]. Šios savybės yra ypač reikšmingos ūkio sistemų transformavimo laikotarpiu, kada ekonomiškai atsilikusias šalis komandinį ūkį keičia į rinkos ūkį ekonomiškai išsivysčiusių šalių fone. Besivystančios šalies ekonomikos plėtros tempą galima paspartinti pasitelkiant du šaltinius: 1) šalies vidaus potencialą ir pirmiausiai verslumo potencialą; 2) išorinį užsienio potencialą (pirmiausiai finansines investicijas). Antro šaltinio naudojimo galimybes riboja įvairūs veiksniai, o šalies verslumo potencialo panaudojimo galimybių yra gerokai daugiau ir jos finansiškai pigesnės. Šiuo atveju susiduriama su vienintele problema – kaip tinkamiau ugdyti verslumą ir įgyvendinti ūkinėje praktikoje.

Verslumas yra profesinė naujo tipo darbuotojo, anksčiau dažniausiai pasyviai veikusio komandinio ūkio sąlygomis, galinčio ir norinčio akty-

viai realizuoti save rinkos ekonomikoje, charakteristika. Verslumui priskiriamos *įgimtos* ir *įgytos* žmogaus savybės, leidžiančios jam novatoriškai mąstyti ir aktyviai, rizikingai veikti. Prie įgimtų savybių priskiriamos intuícija, azartiškumas, karjerizmas, avantiūrizmas, reakcija, garbės troškimas, pasitikėjimas savimi, noras gyventi „plačiau“ ir kt. Nė vienos savybės nereikia vertinti neigiamai: kai kuriems iš mūsų jos gali būti nepriimtinos, tačiau žmogui yra būdingos iš prigimties. Čia svarbu, koku tikslu ir kaip žmogus jomis pasinaudoja. Įgimti charakterio bruožai yra svarbūs verslininkystėje. Įgimtas savybes iš prigimties turi nedaugelis žmonių ir jas būtų galima pavadinti asmenybinėmis. Kaip tik tuo galima paaiškinti, kodėl mažuma, o ne dauguma žmonių tampa verslininkais, įkuria savo firmas ir užtikrina sėkmingą jų funkcionavimą. Žinoma, minėtus psichinius žmogaus ypatumus ir polinkius galima vienaip ar kitaip paveikti, pavyzdžiui, tobulinti, treniruoti, o gal ir slopinti. Įgytomis savybėmis laikytinos žmogaus įgytos besimokant ar praktiškai veikiant – tai pirmiausiai žinios ir praktinė patirtis, suformuojančios universalius, specialius įgūdžius. Šios savybės vadinamos profesinėmis (dalykinėmis). Čia išskirtinis vaidmuo tenka pirminiam profesinės kvalifikacijos ugdymui ir tolesniam tobulinimui. Tiek viena, tiek ir kita savybių grupė yra svarbi, reikalinga verslininkui priimant atitinkamus sprendimus. Vienomis ekonominės veiklos situacijomis yra reikšmingesnės vienos savybės, kitomis – kitos. Taigi verslumo požiūriu verslininku laikytinas asmuo, turįs būtiną įgimtų ir įgytų savybių derinį, reikalingą novatoriškai mąstyti ir aktyviai veikti.

Verslininkystė reiškia tam tikrą naudą verslininkui ir visuomenei. Naujos siekimas (savanaudiškumas) yra prigimtinis siekis, kurį sutvarko, daro nuosaikų rinkos mechanizmas. Rinka nesukelia „turtėjimo aistros“: tik nukreipia ją gana produktyvia linkme. Moralės vieta rinkos ekonomikoje yra taisyklių, o ne elgesio motyvų lygmenyje. Todėl žmonių ūkinę veiklą motyvuoja pragmatiškosios vertybės, materialioji gerovė ir turtėjimas.

Žmogus, apsisprendęs užsiimti verslininkyste (verslauti):

- ryžtasi atsisakyti ankstesnio užsiėmimo (karjeros);

- keičia savo gyvenimo būdą, sujungdamas asmeninį gyvenimą su dalykiniu;
- įsitikinęs savo verslavimo būtinumu ir prestižu;
- turi būtino pradinio kapitalo, teorinių žinių ir praktinių įgūdžių;
- įsitikinęs padėties palankumu ir garantuota sėkme.

Norint verslauti yra svarbios asmeninės nuostatos (norai ir galimybės), taip pat išorinis supratimas ir pritarimas – šeimos, draugų, mokyklos, galiausiai valdžios institucijų. Žinoma, verslavimą skatina (arba slopina) vykdoma valstybės politika, kultūros tradicijos, sukaupta verslininkystės patirtis. Verslininkui yra svarbu žinoti aiškias teises vyriausybės ekonomikos reguliavimo ribas. Tik tada jis žinos savo ekonominės laisvės ribas.

ŪKIO STRUKTŪRINIAI POKYČIAI IR JŲ SĄLYGOJAMI KVALIFIKACINIAI REIKALAVIMAI

Verslininkystės turinį ir formas lemia ekonominės aplinkos pobūdis. Tarp ekonominės aplinkos ir verslininkų priimamų sprendimų yra abipusis organinis ryšys: dabartinė ekonominė aplinka sąlygoja tam tikrus verslininkystės sprendimus, konkrečius ūkinius veiksmus, kurie savo ruožtu veikia ateities aplinkos formavimąsi. Esama ekonominė aplinka išryškina tai vienu, tai kitų verslininko ar jo verslumo savybių svarbą.

Ekonominių sistemų transformacijos laikotarpiu, kai dar nesusiformavusios būtinos naujos ūkio sistemos (mūsų atveju – rinkos ekonomikos) funkcionavimo prielaidos, reiškiasi akivaizdi įgimtų ir įgytų verslumo savybių disproporcija. Dabar dominuoja (aktyviau reiškiasi) įgimtos savybės – pirmiausia avantiūrizmas, sugebėjimas korumpuotis, greitas ir dažnai nesąlygiškas pasipelnymas, naudos siekimas dėl ekonominės aplinkos nesusiformavimo. Pagrindiniai verslo motyvai yra individualizmas (šeimos principas) ir pragmatiskumas. Savaiame suprantama, kodėl pereinamoju laikotarpiu labai mažai verslininkų ugdo kvalifikacinius sugebėjimus, naudojasi konsultantų ekspertų paslaugomis. Pereinamojo laikotarpio versli-

ninkai užtikrinti (tiksliau – aplinka verčia juos taip tikėti ir veikti) savo įgimtų sugebėjimų pranašumais ir galia. Tikėtina, kad būtent tai reiškia ne tik verslininkystės pradžia, jos paprastumą, bet kartais ir žiaurumą. Tai rinkos verslininkystės tapsmo kaina.

Įsitvirtinant naujai ekonominei sistemai, reikšmingesnėmis tampa įgytos savybės (žinios ir praktinė patirtis, padedantys žmonėms surasti unikalią prasmę išskirtinėmis situacijomis, priimti nepriklausomus autentiškus sprendimus). Galutinai susiformavus naujai ūkio sistemai, įgimtos ir įgytos savybės turėtų derintis tarpusavyje tam tikru santykiu, kurį lems naujos ekonominės sistemos funkcionavimo prielaidų formavimasis. Jeigu formavimosi procesus lems vien įgimtos verslumo savybės, kurios nėra būdingos daugumai šalies gyventojų, tai ateities ekonominė aplinka bus palanki išimtinai tokioms šalies piliečių savybėms. Ji toleruos ir stiprins praktinę pirmiausia įgimtų verslumo savybių svarbą. Tokiu atveju ekonominė ateitis nebus palanki daugumai šalies gyventojų. Jeigu rinkos ekonomikos funkcionavimo prielaidų formavimasis lems būtinybę panaudoti įgytas verslumo savybes, taip pat jas toliau ugdyti, tuomet ateities ekonominė aplinka nebus suvulgarinta. Ji bus priimtina ir palanki daugumai šalies gyventojų.

Įgytų verslumo savybių ugdymas yra svarbi profesinio rengimo ir kvalifikacijos tobulinimo sistemos dalis. Nuo efektyvaus jos veikimo priklausys tolesnė techninio mąstymo transformacija ir verslumo ugdymas.

Neabejotina, kad šiandienę praktinę profesinio rengimo Lietuvoje būklę sąlygojo ligšiolinė ekonominė, socialinė, kultūrinė, švietimo padėtis ir raida. Staigi politinių ir ekonominių procesų kaita šio amžiaus dešimtojo dešimtmečio pabaigoje visose posocialistinėse šalyse išskėlė neatidėliotiną profesinio žmonių rengimo uždavinį – atnaujinti švietimo sistemą, kad ji tenkintų įvykusius struktūros ir turinio pasikeitimus, laiduotų tolesnę socialinę ir ekonominę pažangą. Ūkinės veiklos sistemos pokyčiai ir dėl jų įtakos atsirandantys nauji kvalifikaciniai reikalavimai pateikiami lentelėje [2].

Lentelė. Ūkinės veiklos sistemos struktūriniai pokyčiai ir juos sąlygojantys kvalifikaciniai reikalavimai

Ūkinės veiklos sistemos pokyčiai	Pokyčius sąlygojantys kvalifikaciniai reikalavimai
<p>Bendrieji ūkinės veiklos pokyčiai</p> <ul style="list-style-type: none"> • nenutrūkstamas techninių, technologinių, socialinių pokyčių pobūdis • orientavimasis į plačias ekonomines rinkas • makroekonominiai struktūriniai pokyčiai <p>Įmonių veiklos pokyčiai</p> <ul style="list-style-type: none"> • naujos įmonių veiklos organizavimo formos • decentralizuotų darbo koncepcijų plėtra • vidaus darbo pasidalijimo įmonėse mažėjimas • lanksčių valdymo struktūrų diegimas <p>Pokyčiai darbuotojų atžvilgiu</p> <ul style="list-style-type: none"> • besikeičiantys vertinimo kriterijai • verslumo potencialo svarbos didėjimas <p>Darbo vietų pokyčiai</p> <ul style="list-style-type: none"> • nenutrūkstami gaminamos produkcijos, medžiagų, prietaisų, mašinų, darbo procesų ir organizavimo formų pokyčiai • aptarnavimo, priežiūros, kokybės, darbo paruošimo, metrologijos, serviso, logistikos, programavimo, vystymo ir kt. operacijų lyginamosios dalies darbo procesuose didėjimas 	<ul style="list-style-type: none"> • intelektinių (protinių) kvalifikacijų plėtra ir fizinių kvalifikacijų siaurėjimas • gilesnių ir platesnių kvalifikacijų poreikio augimas • žemiau pateiktų kvalifikacijų reikalingumo didėjimas <ul style="list-style-type: none"> • plačių ir gilių žinių gamtos mokslų ir technologijų srityje (pvz., duomenų apdorojimo srityje) • žinių apie veiklos procesus • intelektinių sugebėjimų (pvz., analitinio, sisteminio mąstymo, problemų sprendimo ir pan.) • intelektinės veiklos technikos (pvz., informacijos rinkimo ir apdorojimo) • mąstymo ir veiklos savarankiškumo • lankstumo (pvz., dirbant komandoje arba keičiantis darbo procesams) • komunikatyvumo • kooperatyvumo • pasirengimo priimti atsakomybę • pasirengimo nenutrūkstamai mokytis • verslumo

Per profesinio rengimo ir perkvalifikavimo studijas reikėtų teikti tokias žinias ir praktinius įgūdžius, kurie ugdytų pagrindines verslumo savybes – mąstymą ir veiklumą. Čia svarbu tinkamai parinkti ir suderinti studijų turinį, dėstymo metodikas. Praktika parodė, kad inžinieriams per perkvalifikavimo studijas vertėtų dėstyti tokius disciplinų blokus:

- ekonomikos ir vadybos (ekonomikos teorija; organizacijų teorija; valdymo organizavimas; vadybiniai sprendimai; personalo valdymas; vadybi-

nio darbo organizavimas; valdymo užsienyje naujausia patirtis; kompiuterizuotos informacinės sistemos);

- firmos veiklos organizavimo (firmos veiklos rodikliai; marketingas; finansų apskaita ir jų valdymas; bankininkystė; operatyvinis valdymas; darbo organizavimas ir apmokėjimas; tarptautinės prekybos operacijos; strateginis valdymas; teisė; ekologija);

- vadovavimo (psichologijos pagrindai; organizacinė psichologija; biznio etika; oratorinis menas; vadovo darbingumo išsaugojimas).

Verslumo kūrybą būtų tikslinga ugdyti tokiais kryptimis: 1) verslininko kūrybiškumą pirkti ekonominius išteklius rinkoje; 2) sujungti pirkti ekonominius išteklius ir gaminti unikalias prekes; 3) parduoti rinkoje savo pagamintas arba iš kitų įsigytas prekes.

GALIMI TECHNINIŲ PROFESLIŲ ŽMONIŲ EKONOMINĖS ADAPTACIJOS BŪDAI

Pereinamoju laikotarpiu iš komandinio ūkio į rinkos ekonomiką Lietuvoje ypač paaštrėjo svarbi socialinė problema – žmonių ekonominė adaptacija. Ją vertėtų suprasti kaip asmenybės ir besikeičiančios socialinės-ekonominės aplinkos sąveiką. Žinoma, vykstantys transformaciniai Lietuvos ūkio pokyčiai sukėlė skirtingą žmonių reakciją į juos: vieniems tai buvo laukta situacija ir aktyvaus gyvenimo pradžia; kitiems – netikėta situacija ir egzistencijos riba; o dar kiti yra abejingi vykstantiems procesams. Suprantama, kad visi Lietuvos gyventojai sprendžia adaptavimosi problemą – priversti derintis prie besikeičiančių aplinkybių, keisti veiklos funkcijas, darbo vietą, kelti kvalifikaciją ir įgyti naują profesiją.

Ekonominės adaptacijos metu įvertinamos potencialios tiek žmogaus, tiek ir socialinės aplinkos plėtotės tendencijos, suderinami jų tarpusavio reikalavimai, tikslai ir galimybės. Ekonominės adaptacijos būdus dažnai lemia ne tiek struktūriniai ūkio pokyčiai, o socialinių-ekonominių aplinkybių nestabilumas (pvz., atleidimo iš darbo grėsmė suprantama kaip realybė, su kuria gali susidurti kiekvienas žmogus nepriklausomai nuo stažo trukmės, kvalifikacijos lygio).

Ekonominės adaptacijos problema Lietuvoje yra ypač aktuali tiems žmonėms, kurie anksčiau įgijo techninę-inžinerinę kvalifikaciją ir kurių socialinis-profesinis statusas pereinamuoju laikotarpiu į rinkos ekonomiką yra nepakankamai stabilus. Socialinių darbinės veiklos garantijų nebuvimas riboja gyvenimo būdo pasirinkimo laisvę ir priverstė techninio profilio specialistus ieškoti anksčiau įgytų profesinių sugebėjimų naujų pritaikymo sferų, savarankiškai pasirinkti tolesnę gyvenimo strategiją. Svarbus veiksnys, nusakantis specialistų požiūrį į socialinius pokyčius, yra jų sugebėjimas suvokti prieštaravimus tarp anksčiau įgytos profesijos ir dabartinio gyvenimo realijų, ribojusių pasirinkimo laisvę ir sąlygojusių diskomfortą, ekonominio saugumo mažėjimą. Šio prieštaravimo įveikimo požymiu galima laikyti tai, kad keičiasi specialistų vertybių sistema – labiau prioritetinėmis tampa veiklos prestižas, saviraiškos galimybė, materialinė gerovė. Komandinio valdymo sistemos žlugimas ir rinkos ūkio elementų plėtra keičia techninės inteligentijos socialinius orientyrus. Atsiranda naujas pereinamojo laikotarpio ekonomikos subjekto tipas – žmogus, turintis ne ekonominį-vadybinį išsilavinimą, tačiau mėginantis adaptuotis prie rinkos ūkio sąlygų ir užsiimti aktyvia verslininkyste. Nuo socialinės adaptacijos sėkmės priklausys, ar techninė inteligentija taps realiu socialinių-ekonominių pokyčių subjektu, ar bus racionaliai panaudotas jos intelektualinis potencialas, galiausiai, kiek tęsis komandinio ūkio transformacija į rinką. Galima skirti tris techninio mąstymo žmonių ekonominės adaptacijos būdus:

1. Išsaugomas prieraišumas ankstesnei profesinei veiklai. Tai pasyvi adaptacijos forma, kai techninį pasirengimą turintys specialistai nesiekia paveikti socialinės aplinkos, o tik prisiderina prie jos pokyčių, priima juos kaip nepakeičiamus. Šiuo atveju techninė inteligentija stengiasi intensyviau dirbti ankstesnę darbą, reikšti iniciatyvą ir kūrybiškumą. Lietuvos techninės inteligentijos potencialo geresnis panaudojimas yra svarbus veiksnys, kuriant industrinę konkurencingą ūkio struktūrą. Dėl politinių ir ekonominių permainų inžinierių misija ir vaidmuo visuomenėje radikaliai keičiasi. Visų sričių Lietuvos specialistų, ypač inžinierių, mokslininkų, ekonomistų, politikų kūrybinės pastangos turi įgauti veiksmingo konku-

rencingo ekonominio augimo generatoriaus pobūdį. Todėl jų sutelkimas, suderinimas, krypties ir atsakingumo suteikimas, valdant žinias ir patyrimą prioritėtinėse ekonomikos plėtotėse srityse yra svarbus politinis uždavinys. Lietuvai ypač aktualu pirmenybiškai plėtoti pažangią, mokslininkų, inžinierių, ekonomistų kūrybiškam darbui imlią, konkurencingą mažos šalies ekonomiką, kurioje vienas kitą harmoningai papildytų ir remtų privatus, valstybinis ir universitetinis sektoriai, prioritėtiškai būtų plėtojama bendra mokslo ir technologijos sfera, užtikrinanti nuoseklų ekonomikos pertvarkymą ir žmonių gyvenimo lygio kilimą.

Veiklos aplinkybių neapibrėžtumas, nesugebėjimas planuoti savo ateities sudaro sąlygas inžinieriams plėsti savo profesinės veiklos sferą, iš dalies įsitraukti į komercinę ar kitokią veiklą. Tai užtikrina jiems papildomas pajamas bei švelnina galimus visiško pasitraukimo iš ankstesnio darbo padarinius. Žinoma, nemažai specialistų taikstosi su ekonominės padėties nepalankumu ir tampa pasyvūs. Tai rodo Lietuvos darbo biržos duomenys: 1995 m. 6,7 proc. visų oficialiai užregistruotų bedarbių turėjo aukštąjį (universitetinį) išsilavinimą, o 19,0 proc. – aukštesnįjį (koledžo). Net 34,3 proc. aukštąjį išsilavinimą turinčių bedarbių yra inžinieriai. Tačiau bedarbių, turinčių aukštąjį išsilavinimą, skaičius turi tendenciją mažėti: 1993 m. tokių bedarbių buvo 8,1 proc., 1994 m. – 7,4 proc., 1994 m. – 6,7 proc. [3]. Taigi dalis bedarbių įsitraukia į ūkinę veiklą.

2. Savo noru keičiama profesija be išankstinio persikvalifikavimo. Tai aktyvi veiklos adaptacija, kada bandymų ir klaidų būdu stengiamasi savarankiškai paveikti socialinę aplinką. Nauja socialinė-ekonominė aplinka daliai techninio profilio specialistų pažadino tuos asmeninius (ir dalykinius) sugebėjimus, kurių raiškos galimybės anksčiau buvo ribotos. Šie sugebėjimai (pragmatiškumas, aktyvumas, kūrybiškumas, iniciatyva ir kt. verslumo savybės), derinami su saviraiškos siekiu, sudarė sąlygas inžinieriams užimti prestižines, gerai mokamas pareigas, pasinaudojant „laimingu atveju“ ar pažįstamų ir jau įsitvirtinusių naujose ūkinėse struktūrose žmonių pasiūlymais (pvz., buvęs inžinierius įsidarbina komerciniame banke atsakingu vadybininku). Kartais buvę inžinieriai pasirenka tokią veiklą, kuri iš esmės pakeičia darbo pobūdį ir socialinius ryšius

(pvz., išvyksta dirbti į užsienį). Žinoma, nebuvo atmetami ir komandinio ūkio sistemos suformuoti sugebėjimai, pavyzdžiui, atsakomybė, drausmė ar pareiga.

Kalbant apie tuos techninio profilio specialistus, kurie pakeitė užsiėmimo sferą ir profesiją, svarbu pažymėti ne vien jų išskirtines asmenines dalykines savybes, atitinkančias rinkos ūkio reikalavimus. Praktiniu ir teoriniu požiūriu yra reikšmingas jų veiklos mobilumas, sugebėjimas derintis prie besikeičiančių gyvenimo sąlygų. Visa tai nuteikia optimistiškai, vertinant ekonominių sistemų transformacijos sėkmę.

Galima teigti, kad šio tipo ekonominės adaptacijos mastams būdinga mažėjimo tendencija. Ateityje turėtų išivyrauti trečiasis adaptacijos būdas. Mat dažnai buvę techninio profilio specialistai pritaiko (arba išryškina) išskirtinius asmeninius sugebėjimus, dirbdami privačiose firmose samdomaisiais, ir įkuria savarankiškas firmas. Vėliau jiems pritrūksta dalykinių (verslumo) sugebėjimų ir todėl stengiasi juos išsiugdyti tobulindami kvalifikaciją bei persikvalifikuodami.

3. Iš anksto ištraukiama į dalykinių sugebėjimų ugdymą. Tai organizuota ekonominė adaptacija, kai įvairių sričių specialistams sudaromos galimybės gilinti žinias, persikvalifikuoti ir toliau užsiimti aktyvia ūkine veikla. Išskirtinis dėmesys turėtų būti skiriamas verslumui ugdyti: kūrybiniam aktyvumui; norui būti nepriklausomiems; novatoriškumui; pasirėngimui rizikuoti; organizuotumui; tikėjimui savo sėkme. Ši problema Lietuvoje sprendžiama dviem būdais. Radikalias mokymo turinio reformas vykdančiose aukštosiose inžinerinėse mokyklose vis didesnis dėmesys skiriamas bendrosioms kvalifikacijoms, laiduojančioms profesinį mobilumą ir lankstumą, ugdyti. Kitas būdas – spartus profesinės kvalifikacijos tobulinimo sistemos plėtimas, modernių universitetų, privačių mokymo įstaigų dalyvavimas kompensuojant persikvalifikuojančių inžinerinių darbuotojų poreikius.

Taigi viena svarbiausių Lietuvos profesinės kvalifikacijos tobulinimo sistemos funkcijų yra komandinio ūkio sąlygomis suformuoto techninio mąstymo, būdingo daugumai aktyvių ekonomikos dalyvių, transformacija ir verslumo, kaip esminės rinkos ekonomikos mąstymo charakteristikos,

ugdymas. Žinoma, tai nereiškia, kad techninio mąstymo nereikia ir jis turėtų būti keičiamas kitu. Techninio mąstymo žmonėms, norintiems aktyviai reikštis rinkos ekonomikoje, vertėtų suteikti papildomų žinių ir įgūdžių, būtinų pagrįstiems verslininkystės sprendimams priimti.

PROFESINĖS KVALIFIKACIJOS TOBULINIMO METODOLOGINĖ SAMPRATA

Radikalių visuomenės permainų laikotarpiams iškyla poreikis kritiškai svarstyti filosofines ir metodines ugdymo prielaidas. Iš tikrųjų daugybė nusistovėjusių ir įprastų profesinės kvalifikacijos ugdymo ir tobulinimo priemonių yra nepakankamai pagrįstos ir adekvačios ateities poreikiams. Joms trūksta ir atitinkamo metodologinio pagrindo, būtino kuriant ir įgyvendinant modernias mokymo ir mokymosi programas.

Profesinės kvalifikacijos tobulinimas – visos organizuotos ir į tam tikrą profesiją orientuotos mokomosios priemonės, vykdomos kaip profesinio rengimo įgyjant ir palaikant tam tikrą kvalifikaciją tąsa. Profesinės kvalifikacijos tobulinimas yra glaudžiai susijęs su įvairiomis žmogaus bendrojo lavinimo, besitęsiančio visą jo gyvenimą ir dažniausiai vadinamo tęstiniu (arba nenutrūkstamu) ugdymu, formomis. Profesinis tobulinimas orientuotas į profesijai reikalingų žinių ir sugebėjimų lavinimą, o bendrasis lavinimas – į visapusišką asmenybės tobulinimą. Šios dvi suaugusiųjų švietimo sritys viena kitą papildo arba persidengia. Profesinės žinios išplečia pažintines žmogaus galimybes, o bendrasis tobulėjimas padeda profesiniam ugdymuisi. Pagal daugelyje šalių įprastą skirstymą profesinės kvalifikacijos tobulinimas priklauso ketvirtajai mokymo pakopai (pirma pakopa – ikimokyklinis ir pradinis mokymas, antra – bendrasis mokyklinis ir pirminis profesinis mokymas, trečia – aukštasis mokymas).

Profesinės kvalifikacijos tobulinimo prielaidas būtų galima skirstyti į tris grupes:

- *individualios*. Žmogaus savarankiška profesinė veikla visuomet vyksta prieštaravimų tarp jo turimų žinių, praktinių įgūdžių ir pasirengimo suvokti naujai atsirandančius profesinius reikalavimus fone. Kai šis prieštaravimas itin paaštrėja, žmogus pats pajunta papildomo profesinio pasi-

rengimo būtinumą. Tobulinimasis tampa žmogaus profesinės raiškos forma. Toks profesinės kvalifikacijos tobulinimas vyksta asmenine iniciatyva, t. y. individualių priedaidų pagrindu;

- *ekonominės*. Šios profesinio tobulinimo priedaidos yra susijusios su valstybės (ir, be abejo, darbdavių) suinteresuotumu palaikyti nuolatinį ekonominį konkurentabilumą. Vykstančios socialinės-ekonominės ir techninės pažangos sąlyga – toks personalo valdymas, kuris įgalintų ne tik palaikyti didžiausią darbo našumą, bet ir užtikrintų kokybinį veiklos atsinaujinimą. Todėl lygia greta su technologinėmis ir vadybinėmis naujovėmis yra skatinamos jas atitinkančios profesinio tobulinimo priemonės;

- *darbo rinka*. Šios profesinio tobulinimo priedaidos, išreiškiančios valstybės socialinės ir ekonominės politikos santykį, kyla iš darbo rinkos situacijos. Tiesioginė šio santykio išraiška – tai socialinės ir ekonominės politikos disproporciją rodantis nedarbo lygis, potencialaus nedarbo tendencijos, struktūrinio nedarbo didėjimas ir kt. Bet kuriuo atveju vienas iš tokių disproporcijų sprendimo būdų yra žmogaus turimos profesinės kvalifikacijos pakeitimas kita, suteikiančia jam palankesnes sąlygas darbo rinkoje.

Itin reikšmingos yra profesinės kvalifikacijos tobulinimo priedaidos, atsirandančios dėl struktūrinių ekonomikos pokyčių. Tai būdinga ir Lietuvai, transformuojančiai komandinį ūkį į rinkos ekonomiką. Orientacija į pakankamai aukštai išvystytą pasaulio produkcijos ir darbo rinką lemia technologinius, gamybinius, vadybinius, kvalifikacinius ir kitus skirtumus, kuriuos būtų galima sumažinti ir profesinio tobulinimo būdu.

Nepaisant nemažų skirtingų šalių kvalifikacijos tobulinimo sistemų skirtumų galima pabrėžti ir bendrąsias tendencijas. Viena iš jų – nuolatos didėjantis tarptautinės ne tik prekių gamybos ar paslaugų teikimo, bet ir intelektualinės bei švietimo sričių konkurencijos mastas. Kita tendencija susijusi su sparčia kokybine informacinės ir komunikacinės technikos kaita. Šios technikos įvaldymas visose gyvenimo srityse neįmanomas vien pasitelkiant patyrimą. Dabar sena technika pakeičiama nauja daug greičiau nei keičiasi generacijos, todėl prisitaikyti prie naujos technikos gali padėti tik aktyvus profesinis tobulinimasis.

Būtų galima išskirti šias kvalifikacijos tobulinimo raidos tendencijas [1]:

- *nuolat didėjanti profesinio tobulinimo svarba ir mastas.* Palyginti su pirminiu profesiniu mokymu, profesinio tobulinimo sistema perima vis didesnę žmonių profesinio parengimo dalį. Jai tenka vis didesnis krūvis adaptuojant žmogaus galimybes įvaldant naujas gamybos ir vadybos technologijas;

- *pirminis profesinis mokymas, lyginant su profesiniu tobulinimusi, vis labiau tampa profesijos pagrindų mokymu.* Šią tendenciją sąlygoja jau minėti teiginiai apie sparčią technologijų kaitą. Neprasminga ir neekonomiška perteikti žmogui specifines žinias, kurios jau bus pasenusios, kai jis pradės jas taikyti. Šiandieninis modernusis profesinis mokymas, orientuodamasis į profesijos pagrindų mokymą, nuolat kelia klausimą: kur yra skiriamoji profesinio mokymo ir profesinio tobulinimo linija? kaip adaptuoti naujas tendencijas nusistovėjusioje ir senas tradicijas turinčioje mokymo sistemoje?

- *pirminis profesinis mokymas ir tobulinimas skiriasi turiniu, tačiau artėja vyksmo požiūriu.* Profesinio mokymo orientacija į profesijos pagrindų mokymą savaime apsunkina tobulinimo uždavinį. Jo uždavinys specializuojantis tampa profesijos pagrindų mokymo tąsa. Atsiranda būtinumas derinti abiejų etapų turinį, t. y. artinti juos vyksmo požiūriu;

- *didėja bendrųjų (vok. Schlüsselqualifikationen, angl. key qualifications) kvalifikacijų reikšmingumas.* Bendrosios (raktinės) kvalifikacijos – tai bendriausi profesiniai sugebėjimai: abstraktusis teorinis mąstymas; racionali veikla; kūrybiškumas; komunikabilumas; verslumas; ir kt. Bendrosios kvalifikacijos laiduoja darbuotojo profesinį adaptyvumą nuolat ir sparčiai plėtojantis technologijoms;

- *didėja mokomųjų priemonių reikšmingumas.* Nors vis daugiau įvairių mokomųjų priemonių naudojama mokymo procese, išskirtinę reikšmę turi kompiuterinės sistemos. Personaliniai kompiuteriai tampa kasdienio darbo priemone ir išmokti su jais dirbti yra svarbu daugeliui darbuotojų.

Profesinės kvalifikacijos tobulinimo formas nulemia tikslai, dėl kurių yra organizuojamos vienokios ar kitokios mokomosios priemonės [9]. Jas būtų galima suskirstyti į tokias grupes:

1. *Profesinis prisitaikymas.* Esminis šių mokomųjų priemonių bruožas – orientacija į pasikeitusius profesinius įvairių veiklos sričių reikalavimus. Kvalifikacija tobulinama gilinant arba išplečiant ankstesnį darbuotojų konkrečios veiklos pasirengimą. Tokių mokomųjų priemonių turinį sudaro žinios apie giluminį tam tikrų procesų priežastingumą ir priklausomybę nuo šalia vykstančių arba vykdomų procesų. Profesinio prisitaikymo kvalifikacijos tobulinimo priežastis yra vis didėjantys visų gyvenimo ir veiklos sričių pokyčiai. Tai ypač aktualu Lietuvoje pereinamuju į rinkos ekonomiką laikotarpiu. Juridinės privataus verslo sąlygos suteikia galimybes, bet jokiū būdu neužtikrina naujo ūkininkavimo vyksmo. Taigi Lietuvos žmonės turėtų išmokti teorinių ir praktinių šių galimybių realizavimo veiksmų, t. y. jie turėtų prisitaikyti prie naujų ūkininkavimo sąlygų lygiai kaip prie naujų įrengimų, technologijų.

2. *Profesinis augimas.* Profesinio prisitaikymo kvalifikacijos tobulinimo tikslas yra nuolatos atitikti didėjančius reikalavimus toje pačioje darbo vietoje, o profesiniu augimu siekiama įgyti papildomą kvalifikaciją, norint atitikti tokio paties lygmens aukštesnes ar kitas pareigas. Postūmi profesinio augimo kvalifikacijos tobulinimui suteikia įmonių vadovai, atkreipdami dėmesį į darbuotoją, savo savybėmis tinkantį tam tikrai funkcinei vietai. Žinoma, iniciatyvą gali rodyti ir pats darbuotojas.

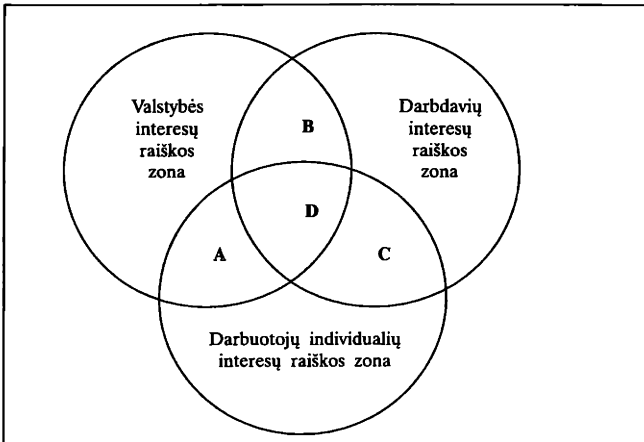
3. *Profesinis perkvalifikavimas.* Šios mokomosios priemonės suteikia kitą negu iki šiol turėtą kvalifikaciją, įgalinančią pakeisti profesinės veiklos sritį, t. y. suteikia būtino profesinio mobilumo kvalifikacines sąlygas. Profesinio perkvalifikavimo priežastimi dažniausiai būna tam tikra priverstinė situacija (pvz., ekonominių sistemų kaita, struktūriniai ūkio pokyčiai, profesijų kaita ir kt.). Profesinio perkvalifikavimo būtinybė gali kilti kaip asmeninė darbuotojo iniciatyva pakoreguoti ankstesnę profesinį pasirinkimą.

Stabilių ekonomikos sistemų šalyse profesinis perkvalifikavimas yra mažiau aktualus už kitas kvalifikacijos tobulinimo formas. Galima teigti, jog perkvalifikavimo masto rodiklis iš dalies rodo ekonomikos raidos tolygumą. Antra vertus, šis rodiklis rodo profesinio mokymo sistemos sugebėjimą atitikti ekonominę valstybės politiką arba operatyviai adaptuotis jai keičiantis.

4. *Profesinis rehabilitavimas.* Tai visuma medicininių, psichologinių, pedagoginių ir ekonominių priemonių, kuriomis stengiamasi gražinti į normalų profesinį ir socialinį gyvenimą žmones, patyrusius fizinių, dvasinių ar psichinių traumų po nelaimingo atsitikimo darbe, kelyje, butyje, susirgus „profesine“ liga.

Kiekviena profesinio tobulinimo priemonė nepriklausomai nuo jos atlikimo pobūdžio, trukmės ar dalyvių vykdoma atsižvelgiant į pagrindinį veiksnį, t. y. konkrečius (potencialius) toje priemonėje dalyvaujančių žmonių mokymo poreikius. Kitaip tariant, dalyvių poreikiai turi būti pirminiai ir daugiausia nulemiantys mokomųjų priemonių vyksmą, sutampantys su priemonių organizatorių siekiamais tikslais. Greta šio pagrindinio veiksnio, profesinės kvalifikacijos tobulinimo priemonių kryptingumą ir turinį lemia ekonomikos (pirmiausiai švietimo, darbo rinkos) plėtros politikos pokyčiai. Kitus profesinės kvalifikacijos tobulinimo veiksmus būtų galima apibūdinti kaip specifinius, atsitiktinius. Jiems vertėtų priskirti šiuos: profesiniai reikalavimai konkrečioms darbuotojų grupėms; naujų žinių ir ankstesnio mokymo metodų skirtumai; dalyvių mokymosi motyvacija ir kt.

Pav. parodytas klasikinis profesinės kvalifikacijos tobulinimo modelis, jame išskirti trys vyraujantys interesų tipai – valstybės, darbdavių (verslo organizacijų) ir konkrečių žmonių. Valstybės profesinio tobulėjimo interesai išreiškiami jos vidaus politika, įstatymais ir konkrečiais veiksmais, numatant profesinio tobulinimo sąlygas tam tikroms darbuotojų grupėms (pvz., bedarbiams ar valstybės tarnautojams). Šiuo atveju kalbama ne apie bendrą valstybės požiūrį į savo piliečių tobulėjimą (tam beveik visada pritariama), o apie išskirtines finansavimo sąlygas. Darbdaviai paprastai taip pat planuoja ir organizuoja nuolatinę ar periodišką profesinį savo darbuotojų tobulinimą. Tuo tarpu atskiros žmogaus profesinio tobulėjimo iniciatyvos raiškos galimybės yra ribotos. Tik nedaugelis žmonių gali ir nori finansuoti asmeninį profesinį tobulėjimą. Todėl dažniausiai tikimasi, kad profesinį jų tobulėjimą finansuos arba valstybė, arba darbdavys. Todėl daugelis žmonių dėl ribotų asmeninių finansinių galimybių priversti taikytis prie valstybės ar darbdavio sąlygų, pasirinkdami profesiją ar kvalifikacijos tobulinimo formą.

Pav. Interesų raiškos ir derinimo tobulinant profesinę kvalifikaciją modelis

Grafiškai vaizduojant minėtų trijų tipų interesų sankirtą gaunami keturi galimi profesinės kvalifikacijos tobulinimo finansinio rėmimo atvejai:

A – kai sutampa valstybės ir atskiro žmogaus interesai jo profesinio tobulėjimo srityje. Šiuo atveju valstybė ne tik remtų, bet privalėtų finansuoti iš dalies arba visą tokio tobulinimosi programą;

B – sutampa valstybės ir privačių darbdavių (verslo organizacijų) interesai. Šie atvejai galimi potencialaus nedarbo sąlygomis arba strateginėse ekonomikos sferose. Tuomet valstybė turėtų padengti dalį verslo organizacijų išlaidų, susijusių su darbuotojų kvalifikacijos tobulinimu;

C – sutampa darbdavio ir darbuotojo interesai. Šiuo atveju profesinio tobulinimosi išlaidas turėtų padengti abi šalys;

D – kai sutampa visi trys interesų tipai; šiuo atveju profesinio tobulėjimo finansavimas turėtų būti trišalis.

Profesinės kvalifikacijos tobulinimo sėkmė priklauso nuo pasirinktų jos organizatorių ir vykdytojų. Visas profesinės kvalifikacijos tobulinimo institucijas būtų galima skirti į dvi grupes:

1. Profesinės kvalifikacijos tobulinimo organizaciniai dariniai, neturintys savarankiškumo ir veikiantys stambesnio valstybinio ar privataus padalinio iniciatyvos pagrindu. Šiai grupei vertėtų priskirti tokias profesinės kvalifikacijos tobulinimo organizacijas:

- Valstybines aukštąsias ir profesines mokyklas, be pirminio profesinio mokymo vykdančias ir profesinės kvalifikacijos tobulinimo funkcijas.

- Profesinės kvalifikacijos tobulinimo valstybines institucijas. Jos įkuriamos ir veikia vyriausybės iniciatyva, vykdo atskirų profesijų darbuotojų kvalifikacijos tobulinimą. Tipiškas tokių institucijų pavyzdys – beveik visose šalyse veikiantys valstybės tarnautojų tobulinimosi centrai.

- Vyriausybinių struktūrų inicijuotas profesinės kvalifikacijos tobulinimo institucijas. Tipiškas jų pavyzdys – mokytojų ar kultūros darbuotojų profesinio tobulinimosi institucijos, kurios veikia valdomos ir finansuojamos švietimo ar kultūros ministerijų.

- Privačių ūkio subjektų ar jų susivienijimų inicijuotas ir visiškai ar iš dalies išlaikomas profesijos tobulinimo institucijas. Tai galėtų būti pramonės ir prekybos, amatų, žemės ūkio ar kitų rūmų sukurti ir veikiantys profesinio tobulėjimo padaliniai. Lietuvoje tipiškas pavyzdys – Bankų asociacijos sukurtas institutas.

- Stambių ūkio subjektų struktūrose esančius profesinio tobulinimo padalinius. Šios institucijos būdingos šalims, kur profesinis mokymas daugiausia yra decentralizuotas ir liberalus. Lietuvoje tipiškas pavyzdys galėtų būti AB „Achema“ sukurta mokykla.

- Profesinio tobulinimo institucijas, įsteigtas prie religinių bendruomenių, profesinių sąjungų, visuomeninių organizacijų.

2. Visiškai savarankiški, save inicijuojantys ir finansiškai išlaikantys profesinės kvalifikacijos tobulinimo centrai. Šiai grupei vertėtų priskirti tokias profesinės kvalifikacijos tobulinimo organizacijas:

- Savarankiškas mokymo ir konsultavimo firmas,
- Savarankiškus profesinio tobulinimo centrus.

Pereinant iš komandinės ūkio sistemos į rinkos ekonomiką, žmonių profesinis rengimas (kalbame apie visų lygių, iš jų ir aukštąjį mokslą) įgauna išskirtinę svarbą. Šiame straipsnyje didesnis dėmesys skiriamas profesinio rengimo kaitos prielaidoms, atsirandančioms dėl anksčiau parengtų, visų pirma techninę technologinę kvalifikaciją turinčių žmonių adaptacinių sunkumų. Antra vertus, negalima pamiršti, kad pati švietimo (ir profesinio rengimo) sistema ne tik tenkina įvairius visuomenės kvalifikacinius poreikius. Švietimo modernumo požymis yra jos skatinamasis indėlis, kiek ji sugeba inicijuoti ir daryti įtaką visuomeniniam ir ekonominam gyvenimui, jo kaitai. Taigi dar kartą pabrėžiant ekonominių transformacijų padiktuotų prieštaravimų sprendimo svarbą ir galimybes (toks šio straipsnio uždavinys), atkreiptinas dėmesys į sąlygas, laiduojančias didėjančią švietimo ir ekonomikos integralumą, tampantį reikšminga mokslininkų tyrimo problema. Todėl šis straipsnis yra tik gerokai didesnių šios srities mokslinių sprendimų preliudija.

LITERATŪRA

1. Laužackas R. Svarbiausios profesinės edukologijos sąvokos. Žodynas–Vocabulary–Wörterbuch. Kaunas, 1996.
2. Laužackas R. Die Ingenieurausbildung beim Übergang zur Marktwirtschaft Reform oder systematische Ausbildung? // Der Ingenieur im vereinten Europa. Leuchtturm Verlag, Klagenfurt, 1992.
3. Lietuvos statistikos metraštis. Vilnius, 1996.
4. Lydeka Z. Verslininkas, verslumas ir verslininkystė // Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai. Kaunas, 1996. Nr. 2.
5. Psichologijos žodynas. Vilnius, 1993.
6. Howard A. Ozmon, Samuel M. Craver. Filosofiniai ugdymo pagrindai. Vilnius, 1996.
7. Heyne, P. The Economic Way of Thinking. Chicago: 1987.

8. Keynes, J. M. *The General Theory of Employment Interest and Money*. N.Y: 1985.

9. Lipsmeier A. *Berufliche Weiterbildung. Theorieansätze, Strukturen, Qualifizierungsstrategien, Perspektiven*. Frankfurt, 1991.

10. Barbel Schwalbe, Heinz Schwalbe. *Persönlichkeit, Karriere, Geschäftserfolg*. München, 1990.

**THE TRANSFORMATION OF TECHNICAL THINKING
AND THE EDUCATIONAL PROCESS OF ENTREPRENEURIAL
ABILITY DURING THE FORMATION OF A MARKET ECONOMY**

S u m m a r y

The end of the twentieth century is witnessing many meaningful transformations in the economies of post-socialist countries. The essential point is that these changes in a command economy which were formed by certain methods of thinking and action are being transformed and created in principle in new ways: if in the command economy political-ideological and technical thinking prevailed, accompanied by appropriate activity, then in a market economy, economical thinking and business activity is obvious; likewise, in the previous system, the principal economic participants were political ideologists and technical workers, while in a market economy it is businesspeople. Thus, during the transformation period, a vast number of technical "thought" workers have become "businesspeople". In Lithuania the appearance of businesspeople is inevitable, albeit uncontrollable, though it could be regulated in some way.

This article analyses three methods of economic adaptation for engineers: preservation of loyalty to the previous professional activity; voluntary change of profession without preparation for requalification; early entry into material ability nurturing processes. The above mentioned problem in Lithuania is being solved in two ways. There are radical curriculum reforms taking place in the higher schools of engineering and much attention is being paid to basic general qualifications with professional mobility and the development of flexibility. The other way is a rapid development system of improving qualifications, modern universities the participation of private sector institutions in reimbursing the engineers seeking requalification.